

Oikeusministeriölle

LAUSUNTO VIDEOTALLENNUSTYÖRYHMÄN MIETINNÖSTÄ

Lausunnon antaja: TUKINAINEN RY

SUULLISEN TODISTELUN VASTAANOTTAMINEN TALLENTEELTA

Videotallennustyöryhmän mietintö

Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2020:20

1. YLEISTÄ

Access to justice on merkittävä ihmisoikeus, jonka toteutuminen samoin kuin oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutuminen esimerkiksi seksuaalirikoksen uhrin kohdalla riippuu erityisjärjestelyiden, tukipalvelujen ja oikeusavun varmistamisesta sekä pelottoman ilmapiirin luomisesta rikosprosessin kaikissa vaiheissa. Oikeuskäsittelyjen nopeutuminen on hyvä tavoite uudistuksessa. Kokemuksemme mukaan nykyiset, pitkät käsittelyajat rikosasioissa ovat kuitenkin johtuneet suurelta osin esitutinnan ja syyteharkinnan keston pitkittymisestä.

Tukinainen ry pitää työryhmän mietinnössään esittämää prosessi uudistusta lähtökohtaisesti kannatettavana. Lausuntomme koskee rikosprosessia. Olemme tarkastelleet ehdotettuja uudistuksia ensisijaisesti seksuaalirikoksen ja muun väkivaltarikoksen asianomistajan oikeuksien ja oikeusturvan osalta. Uhrien tukipalveluja tarjoavana järjestönä pidämme tärkeänä haavoittuvassa asemassa olevien uhrien suojaamista, ja vähintään nykyisen suojatason säilyttämistä uudistuksessa. Erityisesti kuvatallenteen käyttöön ottamiseen liittyy monia asioita, joita jatkovalmistelussa on syytä pohtia tarkemmin asianomistajan oikeuksien turvaamiseksi.

Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista olisi syytä arvioida enemmän myös asianomistajan kannalta. Asianomistajat ovat usein ilman oikeusavustajaa poliisikuulustelussa, ja rikoksen psyykkiset seuraukset voivat myös aiheuttaa ongelmia kaikkien yksityiskohtien esille tuomisessa vielä esitutkintavaiheessa. Seksuaalirikos on voinut traumatisoida uhrin ja vaurioittaa hänen toimintakykyään. Sen vuoksi myös oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisen osalta on tärkeää, että asianomistaja voi aina osallistua henkilökohtaisesti oman asiansa käsittelyyn käräjäoikeudessa riippumatta siitä, onko hänen kuulustelukertomuksensa videoitu esitutkinnassa. Sama oikeus tulee säilyttää asianomistajalla muutoksenhakutuomioistuimessa.

Vaikka useimmat asianomistajat haluavat käyttää oikeuttaan olla olematta läsnä oikeudessa, on myös niitä henkilöitä, jotka haluavat siihen osallistua. Usein esteenä on vain riittävän tuen ja asianmukaisen tiedon puute. Yhä edelleen asianomistajaa myös saatetaan pelotella oikeudenkäynnillä ja liioittelemalla sen raskautta. Kuitenkin kokemuksemme on, että monille seksuaalirikoksen uhrille oikeusprosessi on lopulta myös voimaannuttava kokemus.

2. ACCESS TO JUSTICE

2.1 Esitutkinnassa tehtyjen ääni- ja kuvatallenteiden hyödynnettävyys käräjäoikeudessa

Mietinnössä on aivan oikein todettu, että suullisen todistelun vastaanottaminen esitutkinnassa tehdyiltä kuva- ja äänitallenteelta olisi omiaan hämärtämään rikosprosessin eri vaiheiden merkitystä ja toimijoiden roolia. Käräjäoikeuden suullisessa pääkäsittelyssä pitäisi silti myös tulevaisuudessa säilyttää nykyinen mahdollisuus esitutkinnassa tehdyn kuulustelutallenteen käyttämiseen poikkeuksellisesti todisteena kuten suojelun tarpeessa olevien henkilöiden osalta (alle 15-vuotiaat, eräät seksuaalirikosten asianomistajat), vaikka pääsääntöisesti näin ei voitaisi menetellä.

Pidämme tärkeänä, että asianomistajalle, jonka kuulustelu on esitutkinnassa tallennettu kuva- ja äänitallenteelle, varataan aina mahdollisuus osallistua henkilökohtaisesti käräjäoikeuden suulliseen pääkäsittelyyn esitutkinnassa tehdystä ilmoituksesta ja videoinnista huolimatta. Asianomistajalla pitää olla myös jatkossa aina mahdollisuus tulla halutessaan uudestaan kuulustelluksi käräjäoikeudessa (Access to justice).

Rikosprosessin kesto todennäköisesti tulee olemaan sama jatkossakin esitutinnan ja syyteharkinnan osalta, ellei kysymys ole törkeästä rikoksesta, jossa vastaaja on vangittu. Asianomistajan psyykinen vointi on voinut kohentua kriisi- ja oikeusavun myötä prosessin kestäessä, jolloin hänen mahdollisuutensa osallistua käräjäoikeuden suulliseen pääkäsittelyyn voi olla esitutkintavaihetta parempi. Esitutkintavaiheessa asianomistaja on voinut myös olla alaikäinen, mutta käräjäoikeusvaiheessa hän on jo aikuinen.

Asianomistajan saama psyykinen ja oikeudellinen tuki sekä asianmukainen ja realistinen tieto prosessin kulusta ovat tärkeässä asemassa etenkin seksuaalirikoksen asianomistajan voimaantumisessa. Tukitoimin edistetään asianomistajan mahdollisuutta osallistua oman asiansa käsittelyyn myös fyysisesti paikalla olemalla, mikä oikeus hänelle tulee taata kaikissa olosuhteissa. Tukitoimet ovat tarkoitettuja asianomistajan suojaksi, jotta hänen mahdollisuutensa osallistua oikeusprosessiin varmistetaan (Access to justice). Tavoitteena ei saa olla asianomistajan syrjäyttäminen rikosprosessista, vaikkakin se saattaisi tuntua helpommalta ja halvemmalla ratkaisulta monen toimijan kohdalla.

Itsestään selvää on, että esitutkinnassa taltioitua asianomistajan kuulustelun kuva- ja äänitallennetta voidaan käyttää todisteena käräjäoikeudessa muun muassa silloin, jos asianomistaja on kuollut ennen pääkäsittelyä.

2.2 Asianomistajan oikeus osallistua pääkäsittelyyn muutoksenhakutuomioistuimessa ääni- ja kuvatallenteesta riippumatta

Asianomistajalla tulee säilyttää oikeus saada osallistua oman asiansa käsittelyyn myös muutoksenhakutuomioistuimessa käräjäoikeudessa tehdystä kuva- ja äänitallenteesta huolimatta. Asianomistajalle kuuluvaa oikeutta osallistua suulliseen pääkäsittelyyn ja oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin tulisi arvioida uudistuksen jatkokäsittelyssä tarkemmin vielä muutoksenhakuvaiheen osalta. Asianomistajalla tulisi säilyttää mahdollisuus osallistua suulliseen pääkäsittelyyn fyysisesti läsnä olemalla hänen aina niin halutessaan myös hovioikeudessa. Prosessiuudistus ei saisi sulkea pois tätä mahdollisuutta, vaikka tallenteen käyttäminen monen asianomistajan kohdalla onkin tervetullut uudistus.

Kokemustemme mukaan osa seksuaalirikosten uhreista haluaa osallistua oman asiansa käsittelyyn alusta loppuun asti. On myös mahdollista, että käräjäoikeuden käsittelyssä ei ole varsinaisesti tapahtunut virhettä, mutta asianomistaja ei ole pystynyt kertomaan vielä asiasta riittävästi rikoksen aiheuttaman psyykkisen traumatisoitumisen takia. Seksuaalirikos kuten törkeä raiskaus on usein myös uhrin toimintakykyä vaurioittavaa. Raiskauskriisikeskuksen toiminnassa on tullut esille monia tapauksia, joissa vasta hovioikeusvaiheessa asianomistaja on ollut kykenevä kertomaan paremmin tapahtumista.

Traumamuistojen kohdalla ei ole ollut kysymys valemuistoista. On varsin tavallista, että myöskään kaikki seuraukset, hoidon tarve jne. eivät ole olleet selvillä vielä käräjäoikeusvaiheessa. Psykkiseen traumaan liittyvä tapahtuman voimakas torjuminen voi kestää pitkään.

Kokemuksemme on, että niille seksuaalirikoksen asianomistajille, joille on ollut mahdollista ja halua osallistua vielä hovioikeuden käsittelyyn, asian saattaminen loppuun itse siihen osallistumalla on edesauttanut heidän psyykkistä toipumistaan ja vahvistanut luottamusta oikeuslaitokseen. Jos asianomistaja ei ole fyysisesti läsnä hovioikeuden käsittelyssä, hänellä ei ole mahdollisuutta esittää vastaajalle kysymyksiä tai kuulla tämän uusia väitteitä tai tarinoita tai vastata niihin.

Edellä mainittujen seikkojen vuoksi pidämme tärkeänä, että asianomistajan mahdollisuutta osallistua fyysisesti myös hovioikeuden suulliseen pääkäsittelyyn ei suljeta kokonaan pois prosessi uudistuksessa. Erityisjärjestelyt asianomistajan suojaamiseksi kuten myös oikeusavustajan varmistaminen hänelle ovat edelleen tärkeitä asioita muutoksenhakutuomioistuimessa. Ne myös edistävät oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista asianomistajan osalta.

3. ASIANOMISTAJAN KASVOJEN PEITTÄMINEN KUVATALLENTEELTA

3.1. Miten turvata asianomistajan nykyinen suojataso ja yksityisyyden suoja myös kuvatalleenteella?

Asianomistajan yksityisyyden suoja suhteessa vastaajan oikeuteen nähdä kuvatalleenteella asianomistajan kuulustelusta käräjäoikeudessa on asia, jota olisi vielä syytä pohtia jatkovalmistelussa. Niin esitutkinnassa tehtyjen kuva- ja äänitalleenteiden kuin käräjäoikeudessa taltioitujen kuva- ja äänitalleenteiden osalta on syytä korostaa asianomistajan yksityisyyttä etenkin seksuaalirikoksissa. Jos kuvatalleenteelle tulee pääsääntöiseksi tavaksi tallettaa asianomistajan kuulustelu käräjäoikeudessa, tallenteesta tulisi voida peittää/mustata/sumentaa asianomistajan kasvot silloin, kun tallenteen näkee vastaaja. Tämä voitaisiin tehdä teknisesti esimerkiksi siinä vaiheessa, kun vastaajan pyyntö saada nähdä tallenne tulee käräjäoikeuden tietoon. Käräjäoikeuden pääkäsittelyssä on jo pitkään ollut käytäntönä, että suullisessa pääkäsittelyssä seksuaalirikoksen asianomistajan ja vastaajan välillä oikeussalissa on sermi eli näköeste. Tämä erityisjärjestely samoin kuin 'pelkäävän todistajan tilan' varaaminen asianomistajan käyttöön varmistavat asianomistajan kuulustelun sujuvuuden peloitta ja häiriöttä. Vastaaja ei siten näe asianomistajaa koko pääkäsittelyn aikana, eikä tätä ole nähty rikosprosessissa ongelmana.

Aina sermi ei ole ollut riittävä toimi, vaan asianomistajaa on kuultu videon välityksellä toisesta salista tai vastaaja on ollut toisessa tilassa. Erityisjärjestelyin on myös näin voitu lisäksi vähentää myös asianomistajan lisäksi väkijoukosta vastaajan kohtaamisesta kasvokkain. Asianomistajat ovat kokeneet edellä mainitut mahdollisuudet hyvinä toimintatapoina. Järjestelyt ovat yleistyneet erityisesti uhridirektiivin tultua voimaan, mutta myös Istanbulin sopimuksen säännökset ovat olleet edesauttamassa hyvien käytäntöjen käyttöön ottamista.

On kuitenkin tärkeää pohtia, mikä merkitys ylipäätään on kaikissa tapauksissa asianomistajan kasvojen näkymisellä oikeusprosessin aikana muille kuin tuomareille. Prosessi uudistusta valmisteltaessa on välttämätöntä pohtia vielä tarkemmin, miten kyetään takaamaan seksuaalirikoksen ja muun haavoittuvassa asemassa olevan asianomistajan nykyinen suojataso myös kuvatalleenteella.

3.2 Asianomistajan tietoisuus kuulustelun videoinnista ja sen merkitys oikeudenkäynnissä

Työryhmä on mietinnössään kohdassa 4.2.1 todennut, että "Kuva- ja äänitalleenteen tekemisen mahdolliset vaikutukset joidenkin kuulusteltavien kertomuksiin voidaan kuitenkin arvioida pienemmiksi kuin menettelytavasta saatavat näytölliset hyödyt. Kuulustelu oikeudenkäynnissä aiheuttaa joka tapauksessa

stressiä, jota kuvatuksi tulemisen ei voida arvioida olennaisesti lisäävän”. Tästä lopputulemasta voidaan olla eri mieltä.

Käräjäoikeudessa tehdyn asianomistajan kuulustelun kuva- ja äänitallenteen saisi nähtäväkseen myös vastaaja niin käräjäoikeuden kansliassa kuin myös hovioikeudessa. Sama tilanne on esitutkinnassa tehdyn kuva- ja äänitallenteen kohdalla, jos se hyväksytään todisteeksi käräjäoikeudessa. Asianomistajan kasvojen peittäminen videolta tulisi olla mahdollista aina silloin, kun asia käsitellään tai on käsitelty suljetuin ovin ja aina myös alaikäisen ja muun haavoittuvassa asemassa olevan asianomistajan kohdalla. Tietoisuus siitä, että vastaaja tunnistaa asianomistajan videolta, vaarantaa esimerkiksi lapsen, nuoren tai mielenterveyskuntoutujan halukkuuden tai kyvyn kertoa asiasta ylipäätään tai pelottomasti kaikista yksityiskohdista.

3.3 Kuvatallenteen julkisuus oikeudenkäyntiaineistona

Seksuaalirikoksissa asian arkaluonteisuuden vuoksi asianomistajan henkilöllisyys pyydetään ja myös määrätään useimmiten salaiseksi 60 vuoden ajaksi tuomion muilta osin jäädessä julkiseksi. Tätä koskeva ja julkisuutta rajoittava oikeuden päätös pitää huomioida seksuaalirikosten, kaikkien väkivaltarikosten ja ihmiskaupan asianomistajien osalta entistä tarkemmin, koska kuva- ja äänitallenteet tulisivat olemaan oikeudenkäyntiaineistoa. Uudistuksen jatkokäsittelyssä tähän näkökulmaan on perehdyttävä mietinnössä esitettyä pohdintaa syvällisemmin.

Henkilön henkilöllisyys yksityisyyden suojan näkökulmasta katsoen kattaa myös asianomistajan kasvokuvan, joten tallenteen salaus tältä osin myös julkisuudelta on tärkeää. Erityinen salassapitosäännös kuvatallenteen osalta on tarpeen. Tuomioistuimen laatima julkinen seloste olisi sen sijaan nykyiseen tapaan aina kenen tahansa saatavilla myös suljetuin ovin käsitellyissä oikeudenkäynneistä.

3.4 Asianomistajan kuvatallennuksen merkityksestä todisteena

Mietinnössä on Korkeimman oikeuden ratkaisun 2013:96 tavoin arvioitu kertomuksen antajasta saadun vaikutelman merkitystä kertomuksen luotettavuuteen. On todettu, että henkilötodistelun luotettavuus ei juurikaan perustu henkilön puhetapaan, ilmeistä ja eleistä tai tunnereaktioista tehtäviin havaintoihin ja vaikutelmiin. Suurempi merkitys on kertomuksella itsessään, keskeisen sisällön johdonmukaisuudella, realismilla ja muuttumattomuudella kuten myös yksityiskohtien runsaudella. Näihin seikkoihin mietinnössä on tukeuduttu ja todettu, että suullisen todistelun arviointiin ei siten pitäisi vaikuttaa se, vastaanotetaanko suullinen todistelu kuva- ja äänitallenteelta vai niin, että kuulusteltava esittää kertomuksensa henkilökohtaisesti tuomioistuimen jäsenten edessä.

Merkitystä on erityisesti tallenteen laadulla. Koska puhetavalla, ilmeillä, eleillä tai tunnereaktioilla ei ole sanottua merkitystä, laadukas äänitallenne pelkästään tai asianomistajan kasvot peittävä kuva- ja äänitallenne olisi riittävä vastaajan käyttöön hänen pyytäessään tallennetta nähtäväkseen käräjäoikeuden kansliassa. Näin tulisi toimia ainakin seksuaalirikosasioissa asianomistajan yksityisyyden suoja huomioiden, mutta myös muiden esimerkiksi oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 24 §:n 3 momentin tarkoittamien henkilöiden kohdalla. Vastaajan oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ei vaarantuisi näin meneteltäessä. Tuomioistuimen jäseniä varten ääni- ja kuvatallenne olisi käytettävissä aivan normaalisti. Tallenteesta tulisi silti laatia myös kirjallinen yhteenveto.

4. ÄÄNI- JA VIDEOTALLENNE NÄHTÄVILLE VAIN KÄRÄJÄOIKEUDEN KANSLIASSA

Mietinnössä on pohdittu sitä, miten turvataan käräjäoikeuden kansliassa kuva- ja äänitallenteen katsominen. On erittäin tärkeää asianomistajan oikeusturvan kannalta, että kenelläkään ei ole lupaa eikä

kenellekään voida myöntää lupaa saada tallennetta tai kopiota vietäväksi käräjäoikeuden ulkopuolelle. Suljetuin ovin käsitellyissä suullisissa pääkäsittelyissä tai kun asianomistajana on muutoin edellä kerrotuin tavoin alaikäinen tai muu haavoittuvassa asemassa oleva henkilö, kuva- tai äänitallennetta ei saa luovuttaa nähtäväksi muille kuin prosessin asianosaisille. Kuten edellä olemme todenneet henkilön henkilöllisyys yksityisyyden suojan näkökulmasta katsoen kattaa myös asianomistajan kasvokuvan, joten tallenteen salaus tältä osin myös julkisuudelta on tärkeää.

Seksuaalirikosten osalta olisi syytä pohtia pelkästään äänitallenteen käyttämistä tai asianomistajan kasvojen peittämistä kuvataallenteelta vastaajan pyytäessä tallenteeseen tutustumista käräjäoikeuden kansliassa. Turvatarkastusten kontrollin tiukentaminen näissä tapauksissa on pakollista. Myös asianajajien ja muiden avustajien puhelimet ja muut tulevaisuuden tekniikan mahdollistavat tekniset laitteet on syytä ottaa turvatarkastuksessa talteen. Tallennetta katsottaessa pitää varmistaa myös käräjäoikeuden henkilökuntaan kuuluvan henkilön läsnäolo.

Tukinainen ry

Raiskauskeskus Tukinainen